

Sławomir Pilipiec, Piotr Szreniawski

AKCEPTACJA SPOŁECZNA JAKO PODSTAWA WYODRĘBNIANIA SIĘ GAŁĘZI PRAWA

Jednym z najważniejszych regulatorów życia społecznego w ramach norm społecznych są normy prawne. Prawo funkcjonujące w społeczeństwie jest w pewien sposób uporządkowane. Całokształt norm prawnych obowiązujących w danym państwie, w określonym czasie, w stosunku do wskazanych osób, uporządkowanych na podstawie przyjętego kryterium w teorii prawa definiuje się jako system prawa. Cechuje go jednolitość (prawo jest dziełem jednego państwa), spójność (wolność od niezgodności i sprzeczności norm), zupełność (brak luk w systemie) oraz różnorodność. System prawa jest różnorodny, gdyż ustawodawca, tworząc prawo, obejmuje normami prawnymi różne obszary stosunków społecznych. System prawa może porządkować normy w sposób wertykalny (pionowy), gdy normy prawne w ramach systemu prawa kategoryzowane są według mocy prawnej aktu normatywnego, do którego należą, lub w sposób horyzontalny (poziomy), gdy normy prawne układane są według treści stosunków społecznych, które regulują. W ramach podziału poziomego, stosując kryterium przedmiotowe, można systematyzować normy składające się na system prawa w podzbiory określane jako gałęzie prawa. Klasycznym sposobem wyróżnienia gałęzi prawa jest określenie metody regulacji, materii będącej przedmiotem unormowania i podmiotów, do których kierowane są normy prawne. Stosując te kryteria, w literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy podstawowe gałęzie prawa: prawo karne, którego treść reguluje stosunki prawnokarne, prawo cywilne, którego treść reguluje stosunki cywilnoprawne, i prawo administracyjne, którego treść reguluje stosunki administracyjno-prawne¹. Oczywiście współczesna nauka prawa posługuje się pojęciem „gałąź prawa” obok pojęcia „dział prawa” często w znaczeniu szerszym, wyróżnianym na podstawie innych, różnych kryteriów.

System prawa obok świadomości prawnej jest elementem konstruktywnym szerszego pojęcia, jakim jest kultura prawna. W ramach kultury prawnej opisuje

¹ S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 1997, s. 192–193.

się system prawny i podaje jego cechy oraz przedstawia się stosunek społeczeństwa do prawa oparty na znajomości prawa i jego ocenie. Stosunek ten przekłada się na konkretną postawę wobec prawa, której integralną częścią jest społeczna akceptacja.

Do wyodrębnienia poszczególnych gałęzi prawa przyczyniło się wiele czynników, zarówno ekonomicznych, historycznych, organizacyjnych, jak i bezpośrednio związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa. Ponadto pamiętać należy, że również inne czynniki, wpływające na struktury organizacyjne i metody uprawiania nauki w wielu kwestiach są związane z problemami społecznymi i mogą być rozpatrywane z socjologicznego punktu widzenia. Postawienie tezy o podstawowym znaczeniu akceptacji społecznej na wyodrębnianie się gałęzi prawa związane jest zarówno z dostrzeganiem wielkiej roli tego zjawiska, np. dla obejmowania danych zagadnień prawem karnym, jak również z zauważaniem znaczenia akceptacji społecznej dla wyodrębniania dziedzin badawczych, badających określony zakres przepisów prawa.

Akceptacja społeczna to sytuacja, w której jednostka lub grupa są aprobowane w ramach danego układu społecznego². W przypadku norm prawnych akceptacja społeczna oznaczać będzie akceptację norm oznaczającą zgodę na ich realizację. Akceptacja społeczna zatem to uznawanie zgodności z normami społecznymi. Można wskazywać na proces zdobywania akceptacji społecznej przez określone zachowania, ale też na stan akceptacji społecznej dla danych zachowań czy poglądów. Brak akceptacji społecznej wywołuje zwykle występowanie sankcji rozsianej, czyli pojawianie się takich zjawisk, jak ostracyzm czy potępienie, jednakże często związany jest także ze zjawiskami dotyczącymi sfery funkcjonowania władzy publicznej i z normami zawartymi w przepisach prawa³.

Prawo karne może być w dużym stopniu odzwierciedleniem opinii społeczeństwa, jednakże jego normy mogą czasem stać w sprzeczności z odczuciami nawet większości mieszkańców danego kraju. Zauważyć należy, że prawo karne w bardzo dużym stopniu związane jest z kwestiami ważnymi społecznie, takimi jak sprawiedliwość, odstraszenie czy karanie⁴. Teorie Hobbesa czy nawet La Mettriego, dotyczące konieczności utrzymania ładu społecznego poprzez poddanie społeczeństwa zwierzchniej władzy, ograniczającej wolność jednostek, jak i posługującej się strachem jako narzędziem wymuszania posłuszeństwa, wskazują na ważną rolę prawa karnego w utrzymywaniu porządku w całym państwie, a nie tylko w zakresie wymierzania sprawiedliwości w konkretnych sprawach. Teoria sprawiedliwości naprawczej, mimo iż akcentuje podstawową wagę znaj-

² K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2002, s. 16.

³ G. L. Seidler, *O istocie i akceptacji władzy państwowej*, Lublin 1995, s. 44.

⁴ Znane z rozważań antropologicznych zjawiska tabu, przestępczości, resocjalizacji czy zagadnienia funkcji kary z jednej strony w dużej mierze wyznaczyły ramy prawa karnego, z drugiej zaś ukazują rolę prawa karnego dla funkcjonowania społeczeństw.

dowania rozwiązań satysfakcjonujących zarówno sprawcę, jak i ofiarę danego przestępstwa czy też wagę pojednania między nimi, to jednak również wskazuje na wielkie znaczenie takiego rozwiązywania sporów dla całego społeczeństwa. Ponadto w trakcie działań mediacyjnych brane pod uwagę mogą być różne czynniki społeczne⁵, czasem ściśle związane z zagadnieniami ekonomicznymi i pośrednio wpływające na dokonywanie konkretnych przestępstw.

Człowiek tworzy naukę, i również człowiek dokonuje klasyfikacji nauk. Po szczególnym gałęziom prawa, a w ich ramach działom prawa, odpowiadają opisujące je nauki, uprawiane na wydziałach prawa i administracji uniwersytetów czy w innych placówkach naukowych. Zwykle zatem wyodrębnianie się zbioru norm, opisujących konkretną sferę rzeczywistości, owocuje uznaniem tego zbioru norm za odrębną gałąź bądź dział prawa, głównym zaś probierzem w tej materii jest praktyka w dziedzinie nauk prawnych. Nowe gałęzie prawa mogą zostać wyodrębnione na podstawie potrzeb dydaktycznych czy też ze względu na powstanie nowych zjawisk technicznych lub też np. ze względu na powstawanie nowych zjawisk w sferze międzynarodowej. Często o wyodrębnieniu się gałęzi prawa decyduje kombinacja tychże czynników. Prawo rolne, uznawane jako odrębna gałąź prawa regulująca stosunki prawne w rolnictwie, korzysta zarówno z elementów prawa cywilnego, jak i administracyjnego. Prawo finansowe zwykle uznaje się za wyodrębnione z prawa administracyjnego. Gałęzie prawa związane z procedurami – np. postępowanie karne, postępowanie cywilne czy postępowanie administracyjne – wyłoniły się ze względu na dostrzeganie odrębności przepisów proceduralnych, i były połączone z przeniesieniem na uniwersytety przedmiotów uprzednio nauczanych w trakcie aplikacji. Prawo Unii Europejskiej dotyczy zaś zagadnień procesów zjednoczeniowych grupy państw starego kontynentu. Prawo gospodarcze wyróżnia się ze względu na to, że reguluje stosunki majątkowe pomiędzy podmiotami prawa szczególnego rodzaju, np. spółkami prawa. W każdym z wymienionych przypadków wystąpił odmienny mechanizm znajdujący miejsce dla kolejnej gałęzi prawa. Jednakże wspólnym mianownikiem powstawania tychże gałęzi prawa była akceptacja społeczna dla takiego właśnie zorganizowania norm prawnych zawartych w przepisach prawnych i opisujących te przepisy nauk.

Nie oznacza to, iż w każdym przypadku powstanie gałęzi prawa bądź nauki opisującej tę gałąź prawa znajduje pełne uznanie w społeczeństwie czy wśród

⁵ Czynniki społeczne mogą być brane pod uwagę zarówno w trakcie postępowania mediacyjnego, jak i w wielu innych formach wymierzania sprawiedliwości. Teoria sprawiedliwości naprawczej powołuje się na wiele przykładów społeczności indiańskich, które to nie tylko uczestniczą w postępowaniu sądowym z zakresu prawa karnego, wskazując na podstawowe znaczenie znajdowania rozstrzygnięć zgodnych z interesem całej społeczności, ale także wymierzają sprawiedliwość w ramach samej społeczności – nie w formie samosądów, lecz znajdowania rozwiązań skłaniających jednostki łamiące normy społeczne do zaniechania takich działań i do naprawienia powstałych szkód.

przedstawicieli nauk prawnych – bardziej mamy do czynienia z akceptacją samego mechanizmu powstawania poszczególnych nauk prawnych na podstawie istnienia odrębnych grup przepisów dotyczących wybranych grup zagadnień. Również w przypadku uznawania danego zjawiska za wystarczająco ważne, aby opisywane było odrębną gałęzią prawa, możemy dostrzec podstawowe znaczenie akceptacji społecznej. Społeczeństwo uczy się, poznaje nowe zagadnienia i dostrzega konieczność ujmowania ich w ramy prawne. Właśnie uznanie rangi określonych dziedzin wiąże się często z akceptacją społeczną dla wyodrębnienia nowej gałęzi prawa.

Na subiektywne uznanie tego, co jest legalne, wpływają zarówno czynniki psychologiczne, jak i socjologiczne – ponadto te drugie w określonym stopniu determinują te pierwsze. Mimo iż deterministyczne podejście do spraw zarówno wytwarzania danego systemu norm prawnych, jak i na konkretne zachowania poszczególnych osób, np. stron umowy cywilnoprawnej, sprawców przestępstw jak i piastunów poszczególnych organów administracyjnych, może opierać się na wielu różnych czynnikach, np. zauważając rolę zjawisk ekonomicznych, klimatycznych czy biologicznych, to jednak czynniki społeczne – do których zaliczyć możemy tak zjawiska współczesne, jak i historyczne – również mogą być uznawane za ważne dla formowania się systemu prawa w poszczególnych państwach, jak i dla podejmowania konkretnych działań przez jednostki. Stąd także pojęcia związane z naukami społecznymi mogą pełnić niejednokrotnie nie tylko użyteczną, ale nawet podstawową rolę w opisywaniu i wyjaśnianiu zjawisk dotyczących procesów obejmowania zdarzeń danego typu normami prawnymi czy zjawisk powstawania poszczególnych gałęzi prawa.

Według przedwojennej encyklopedii, prawo w przedmiotowym (oryg. *przedmiotowem*) znaczeniu jest to „ogół prawideł, normujących postępowanie człowieka i wymuszanych w drodze stosowania przymusu przez państwo”⁶. W tym samym haśle encyklopedii znajdujemy podział na prawo prywatne „regulujące wzajemne stosunki prawne, zachodzące między jednostkami” oraz prawo publiczne „normujące stosunek prawny jednostki do podmiotów nadrzędnych lub innych związków od państwa pochodnych”. Prawo prywatne podzielone w omawianej klasyfikacji na prawo osobowe i majątkowe – przy czym prawo osobowe dzieli się na prawo ściśle osobowe (chroniące interesy prawne człowieka jako takiego) i prawo familijne (regulujące stanowisko prawne członków rodziny). Dalej prawo familijne dzieli się tu na prawo małżeńskie, prawo krewnych i prawo opiekuńcze. Prawo majątkowe zaś – na prawo rzeczowe i prawo zobowiązań, ponadto do prawa majątkowego zaliczone jest prawo spadkowe. Prawo publiczne według tejże klasyfikacji dzieli się na prawo państwowe (prawo publiczne w ścisłym słowa znaczeniu, czyli prawo konstytucyjne i admini-

⁶ *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna Wydawnictwa „Gutenberga”*, tom XIV, Kraków 1928, s. 100.

stracyjne), prawo karne i prawo postępowania cywilnego. Ponadto wyróżnione zostały: prawo międzynarodowe – regulujące stosunki prawne między poszczególnymi państwami, prawo pracy – stanowiące, według autorów, częściowo dziedzinę prawa prywatnego, a częściowo publicznego, wskazano także na istnienie ustawodawstwa społecznego (socjalnego), regulującego opiekę społeczną. Przywołana klasyfikacja skłania do spostrzeżeń na temat stałości pewnych rozwiązań, lecz również na istnienie zmienności pewnych elementów. Co więcej, dostrzegalna jest tu rola czynnika językowego, również związanego z życiem społeczeństwa i z rozwijanymi przez nie sposobami komunikowania.

Prawodawca istnieje w określonym kontekście społecznym. Naukowcy, praktycy i politycy wpływający na kształt przepisów uwzględniać muszą wiele zjawisk związanych zarówno ze skutkami społecznymi uchwalanych przepisów, jak i ze stosunkiem społeczeństwa wobec przyjmowanych rozwiązań. Nie zawsze odpowiedzialność prawodawcy bierze górę nad dbaniem o interesy partyjne, jak również nie zawsze presja społeczna jest najlepszym doradcą w zakresie kształtowania systemu prawa. Jednakże w wielu przypadkach rola dążenia do akceptacji społecznej przyjmowanych rozwiązań ma wielkie znaczenie dla kształtu tak poszczególnych norm prawnych, jak i dla kształtowania się zasad przenikających dany system prawa. Te dwa zjawiska zaś wpływają pośrednio na sposób porządkowania norm prawnych, również w zakresie grupowania konkretnych norm i zbiorów ustaw w gałęzie prawa.

Przepisy prawa niejednokrotnie wyprzedzają dążenia społeczeństwa, wprowadzając standardy wyznaczane przez wizjonerskich reformatorów społecznych i oświeconych władców. Jednakże często przepisy są elementem konserwatywnym, nienadążającym za realiami i hamującym niektóre procesy społeczne. W przepisach prawnych możemy zauważyć występowanie zarówno elementów postępowych, jak i reakcyjnych, konserwatywnych i rewolucyjnych, ale często przepisy prawne w dużym stopniu są odzwierciedleniem poglądów społecznych przeważających w danym miejscu i czasie. Takie podejście nie tylko świadczy o wpływie czynników demokratycznych na przepisy prawa, ale również dyktowane jest zasadami mądrej legislacji, związanej z większą skutecznością norm akceptowanych społecznie.

Skuteczność prawa jest jednym z najważniejszych zagadnień socjologii prawa. Społecznie akceptowane zachowanie przybierać powinno postać norm prawnych. Norma akceptowana społecznie niezależnie od gałęzi prawa jest przestrzegana. Przestrzeganie natomiast jest świadomą realizacją normy prawnej. Zatem podstawową skutecznością prawa jest skuteczność behawioralna, która polega na realizacji bezpośredniego celu normy prawnej, czyli zachowaniu się adresata prawa zgodnie z normą prawną. Innym rodzajem skuteczności prawa jest skuteczność finistyczna, która polega na realizacji celu pośredniego, czyli zgodności społecznych rezultatów działania normy prawnej z zamierzeniami ustawodawcy. W przypadku społecznej akceptacji normy prawnej istotna

będzie socjalizacyjna (wychowawcza) funkcja prawa. W sytuacji gdy prawo pozytywnie wpływa na motywację adresata prawa i wytwarza jego aprobatę dla prawa, to oznacza, że kształtuje jego pozytywną postawę wobec prawa. Działanie takie nazywa się skutecznością społeczno-wychowawczą prawa. Inna sytuacja będzie wtedy, gdy norma prawna wywiera na adresata prawa wpływ psychologiczny. Akceptacja społeczna normy prawnej powinna skłaniać człowieka do działania zgodnego z prawem. Jednakże gdy adresat zachowuje się niezgodnie z prawem, ale ocenia swoje zachowanie negatywnie (np. ma wyrzuty sumienia), oznacza to skuteczność psychologiczną prawa⁷.

Oczywiście skuteczność prawa zależy od wielu czynników często niezwiązanych z samą normą prawną. Należy do nich również zakres ingerencji prawa w poszczególne stosunki społeczne. Inna zatem będzie skuteczność prawa karnego, cywilnego czy administracyjnego.

Według W. L. Jaworskiego, istotą prawa administracyjnego jest istnienie kontroli jednostki nad państwem⁸. Taki sposób postrzegania tej gałęzi prawa czyni ze zjawiska akceptacji społecznej w zakresie ograniczenia władzy państwowej fundament wyodrębnienia prawa administracyjnego. Mimo iż w wielu przypadkach następuje alienacja władzy i zapominanie o podstawowej roli administracji, to jednakże takie idealistyczne podejście w wielu przypadkach może być przydatne tak w wykładni prawa administracyjnego, jak i w jego nauczaniu.

Procesy kodyfikacyjne zwykle związane są z wielkimi przedsięwzięciami zespołów badawczych, ale także z istnieniem konkretnego zapotrzebowania społecznego, związanego np. z kształtowaniem się nowej rzeczywistości po określonych wydarzeniach historycznych czy z szerszymi tendencjami międzynarodowymi. Przyjmowane przez kodyfikatorów rozwiązania porządkujące daną gałąź prawa czy też obejmujące danym aktem prawnym określone grupy norm prawnych z jednej strony wynikają z konieczności klarownego objęcia danego wycinka życia społecznego normami prawnymi, z drugiej zaś strony wiążą się z pewną umownością. Pozostawienie zaś określonych wycinków rzeczywistości poza danym kodeksem w wielu przypadkach łączy się z wyodrębnianiem się nowych gałęzi prawa. Prawo prywatne, w ramach którego wielką rolę odegrały kodyfikacje prawa cywilnego, stanowiąc w wielu przypadkach pomniki prawa, ukazujące szczyty umiejętności z zakresu prawodawstwa, zawiera również normy prawne z dziedzin takich, jak prawo handlowe, wekslowe i czekowe czy nawet prawo górnicze i morskie. Również w tym przypadku istnienie wymienionych zagadnień łączone być może ze zjawiskami społecznymi – o ile prawo cywilne dotyczyć ma ogółu społeczeństwa, to inne części prawa prywatnego pod wieloma względami związane są ściśle z określonymi grupami społecznymi.

⁷ A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Kraków 2000, s. 252–253.

⁸ W. L. Jaworski, *Nauka prawa administracyjnego – zagadnienia ogólne*, Warszawa 1924, s. 32.

O ile prawo cywilne wyznacza w dużej mierze akceptowalne sposoby zachowań w zakresie stosunków między jednostkami, prawo administracyjne zaś wskazuje na akceptowalne sposoby działania władzy, to prawo karne zajmuje się sferą zachowań, które nie mają akceptacji. W wielu przypadkach akceptacja społeczna danych zachowań pokrywa się z legalnością danych działań, brak zaś legalności danych działań wiąże się z brakiem na nie akceptacji społecznej. Ponadto czynniki społeczne, wpływając na kształt i wykładnię przepisów, także oddziałują na ścisłe powiązanie między granicami prawa karnego a granicami akceptacji społecznej.

Istnienie zarówno sfery braku akceptacji społecznej pewnych zachowań, niezakazanych normami prawa karnego, jak i penalizacji zjawisk akceptowanych społecznie wiązać się może tak z brakiem realizmu prawodawców czy z ich myśleniem życzeniowym, jak i właśnie z dostrzeganiem małej skuteczności przepisów prawa, nieopartych polityką społeczną czy działaniami z zakresu ekonomii, w niektórych dziedzinach. Przykłady dotyczące walki przy pomocy zakazów ze zjawiskami takimi jak alkoholizm, przemoc domowa czy aborcja z jednej strony związane są w wielu przypadkach ze szlachetnymi zamiarami, z drugiej zaś mogą prowadzić do obniżania autorytetu prawa i wręcz nasilania się zwalczanych zjawisk. W dużym stopniu właśnie akceptacja społeczna konkretnych zachowań zakazanych normami prawa karnego prowadzi do jego nieskuteczności. Z drugiej zaś strony może być sugestią dla podejmowania działań zmierzających do wpływania na akceptowalność społeczną danych zjawisk lub do szukania ich głębszych przyczyn i im zapobiegania. Zatem akceptacja społeczna jest ściśle związana z zachowaniem adresata prawa. Na zachowanie to wpływ ma określona postawa wobec prawa. W socjologii prawa wyodrębnia się podział postaw wobec prawa w zależności od akceptacji normy prawnej i w efekcie od zamierzonego zachowania. Wśród postaw zasadniczych adresat normy prawnej może być legalistą, czyli może akceptować normę prawną ze względu na autorytet ustawodawcy czy też autorytet samego prawa postępować zgodnie z nią niezależnie od treści normy prawnej. Może być również legalistą krytycznym (prezentować postawę krytyczno-wartościującą) i postępować zgodnie z normą prawną nie tyle ze względu na sam jej autorytet, ale z uwagi na to, że norma prawna chroni jego immanentne wartości. Wśród postaw celowościowych adresat prawa może być konformistą, czyli akceptować normę prawną i postępować zgodnie z nią ze względu na przynależność do grupy społecznej, która tak się zachowuje. Może być również oportunistą. Oportunizm jest to postawa, której adresat wprawdzie zachowuje się zgodnie z prawem, ale przy tym nie akceptuje prawa. Robi to wbrew sobie, ale kieruje się własnym interesem polegającym najczęściej na uniknięciu nieprzyjemności chociażby w postaci sankcji.

Zachowanie takie często tłumaczy się w ramach behawioralnej teorii kulturowego kształtowania osobowości tym, że człowiek w życiu szuka społecznej

akceptacji. Zatem powtarzając zachowania, jednostka, stosując „metodę prób i błędów”, po pewnym czasie uczy się odróżniać zachowania, które przynoszą gratyfikacje, od zachowań wywołujących deprivacje, czyli kary⁹, a więc akceptacja społeczna normy prawnej różnych gałęzi prawa jako części systemu prawa związana będzie z konkretną postawą wobec prawa. Postawy wobec prawa natomiast zależą od zgodności normy prawnej z podstawowymi elementami kultury, której składnikami są: akceptowane idee i poglądy na życie społeczne oraz zgodne ze społecznymi ocenami wartości chronione za pomocą norm prawnych zawartych w poszczególnych gałęziach prawa.

SOCIAL ACCEPTANCE AS BASIS FOR SEPARATION OF A LAW BRANCH PROVINCIAL HEADQUARTERS OF CIVIC MILITIA IN RZESZÓW

Summary

Social acceptance of some norms means an agreement on their realization. The condition of acceptance may also concern behaviours or views. Legal norms of individual branches of law may reflect social views, but sometimes they contradict with them. Separation of individual law branches is connected in different ways with the concept of social acceptance. Regulations of criminal law concern in many instances behaviour that is not socially accepted, whereas administrative law and civil law usually concern questions that are accepted by the community. Separation of sciences researching individual branches of law is also associated with the phenomenon of social acceptance.

⁹ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 395–396.